

NAJMIDDIN KUBRONING ILMIY MEROSI

Abduragimov Muxammadiy Rustamjanovich*Yangi asr universiteti magistranti*Abduragimovmuhammadiy38@gmail.com

+998913665005

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XII–XIII asr Markaziy Osiyo tasavvufining yetakchi namoyandasi, Kubroviya tariqatining asoschisi Najmiddin Kubro (Ahmad ibn Umar ibn Muhammad al-Xivaqiy al-Xorazmiy, 1145–1221) ning ilmiy va ma’naviy merosi har tomonlama tahlil etildi. Maqolada muallifning hayoti, ta’lim yo’li, asosiy asarlari jumladan, «Favoyih ul-jamol va favotih ul-jalol», «Al-usul al-ashara», «Risolat ul-xoif ul-hoim an lavmat il-loim», «Fi odob us-solikin» va boshqalar, «latoif» nazariyasi, o’n tamoyil tizimi hamda ruhiy tajribalardagi rang-nur tasavvurlarini chuqur o’rganib chiqildi. Najmiddin Kubro merosining tasavvuf ilmi rivojida o’rni, shariat va tariqatni uyg’unlashtirishdagi yangicha yondashuvi, Kubroviya tariqatining keyingi avlodlarga ta’siri, shuningdek, vatanparvarlik va ma’naviy jasorat namunasi sifatida mo’g’ullar bosqiniga qarshi kurashdagi roli alohida yoritiladi. Maqola zamonaviy O‘zbekiston ma’naviyatida milliy merosni o’rganishning dolzarbligini ta’kidlab, ilmiy-tarixiy manbalarga asoslanadi. Tadqiqot natijalari Kubro ta’limotining nafaqat o’rta asr tasavvufida, balki bugungi ma’naviy tarbiya va inson kamoloti masalalarida ham ahamiyatini ochib beradi.*

Kalit so‘zlar: *Najmiddin Kubro, Kubroviya tariqati, tasavvuf ilmi, latoif nazariyasi, Usulul ashara, Favoyih ul-jamol va favotih ul-jalol, ruhiy tajriba, nur va rang tasavvurlari, Xorazm ma’naviyati, vatanparvarlik, ma’naviy meros.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarida milliy ma’naviy merosni qayta tiklash va chuqur o’rganish jarayoni davom etmoqda. Bu jarayonda tasavvufiy tafakkur va uning buyuk namoyandalari alohida o’rin tutadi. Xorazm – qadimiy ilm va irfon markazi sifatida ko‘plab buyuk allomalarni yetishtirgan. Ular orasida Najmiddin Kubro alohida mavqega ega. U nafaqat tasavvuf tariqatining asoschisi, balki ilmiy qarashlari bilan butun Islom olamida mashhur bo‘lgan mutafakkirdir. Najmiddin Kubro (1145–1221) hayoti va ijodi XII–XIII asr Xorazmshohlar davlatining gurkiragan ilmiy-ma’naviy muhitida kechgan. Uning asarlari arab va fors tillarida yozilgan bo‘lib, bugungi kunda ham tasavvuf nazariyotchilari tomonidan chuqur o’rganilmoqda. Kubro merosi shunchaki diniy-ta’limiy emas, balki falsafiy-psixologik, axloqiy va hatto vatanparvarlik jihatlarini o‘zida mujassam etgan boy ilmiy xazinadir. Uning «latoif» nazariyasi inson ruhiyatining nozik qatlamlarini

ochib berishda, «o‘n usul» tizimi esa solikning kamolot yo‘lini tizimli ravishda belgilashda muhim ahamiyatga ega. Mustaqillikdan keyin, xususan 1995-yilda Kubro tavalludining 850-yilligi nishonlanganidan so‘ng, uning merosiga qiziqish kuchaydi. Biroq ilmiy adabiyotlarda uning ilmiy merosi hali to‘liq tizimlashtirilmagan. Ushbu maqola ana shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, mavzuni tarixiy, falsafiy va ma‘naviy jihatdan yoritishni maqsad qiladi. Tadqiqotning asosiy g‘oyasi – Najmiddin Kubro ilmiy merosining nafaqat o‘tmishdagi, balki hozirgi zamon ma‘naviy tarbiyasidagi dolzarbligini isbotlashdir.

Maqola muallifning hayoti va faoliyati, asosiy ilmiy asarlari va ularning tahlili, tasavvufdagi o‘rni hamda merosining zamonaviy ahamiyati kabi bo‘limlarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqot ishini o‘rganib chiqish davomida Abdurahmon Jomiy, E.E.Bertels kabi klassik manbalar bilan birga zamonaviy o‘zbek va xorijiy olimlarning ishlaridan foydalanildi.

Najmiddin Kubro 1145-yilda Xorazmning Xiva shahri yaqinidagi Xeva (hozirgi Sayot qishlog‘i) da tug‘ilgan. To‘liq ismi Ahmad ibn Umar ibn Muhammad al-Xivaqiy al-Xorazmiy bo‘lib, «Najmiddin» (dinning yulduzi), «Kubro» (ulug‘vor va ilm balosi), «Abuljannob» (dunyoviy iker-chikirlardan uzoq), «Valiytarosh» (avliyolarni yetishtiruvchi) laqablariga sazovor bo‘lgan. Yoshligidan ilmga chanqoq bo‘lgan u Xorazm madrasalarida shariat, hadis va fiqh ilmlarini tez o‘zlashtirgan. Ilmiy bahslarda mahalliy ulamolar ustidan g‘alaba qozongani uchun unga «Tammatul Kubro» ya‘ni, ulug‘vor balo va qazolarni oldini oluvchi unvoni berilgan. 16–17 yoshlarida bilimni chuqurlashtirish maqsadida u Eron, Misr, Shom va Iroqqa sayohat qilgan. Nishopur, Hamadon, Isfahon, Makka va Iskandariya shaharlarida hadis olimlaridan saboq olgan. Misrda Sharq falsafasi sirlarini o‘rgangan. Tasavvufga qiziqib, Shayx Ro‘zbehon Vazzon Misriy, Shayx Ammor Yosir, Shayx Ismoil Qasriy kabi ustozlar xizmatida bo‘lgan. Ularning pir-murshidi Shayx Abulnajib Suhravardiy bo‘lib, Kubro unga murid tushgan. Bu davrda u xonaqohlarda xilvat va riyozat bilan shug‘ullangan.

Shuningdek, Qirq yoshida Xorazmga qaytib, Urganchda katta xonaqoh qurgan va o‘z maktabini barpo etgan. Bu yerda yuzlab muridlarni tarbiyalagan. Uning shogirdlari orasida Majdiddin Bag‘dodiy, Najmiddin Doya Roziy, Sa‘diddin Humaviy, Sayfiddin Boharziy, Bahovuddin Valad (Jaloliddin Rumiy otasi) kabi buyuk shaxslar bor edi. Kubro nafaqat ruhiy tarbiya bilan cheklanmagan, balki ilm va amalni birlashtirgan. U kishilarni ezgulikka, saxovatga va mardlikka da‘vat etgan. 1221-yilda mo‘g‘ullar bosqini paytida 76 yoshda bo‘lsa-da, vatan himoyasida qatnashgan. Urganch qamalida lashkar to‘plab, dushman bilan qilich bilan jang qilgan. Mo‘g‘ul elchilarining omonlik taklifini rad etib, «Yo Vatan, yo sharafli o‘lim!» degan so‘zlari bilan tarixga kirgan. Jangda jarohatlangan holda shahid bo‘lgan va xonaqohida dafn etilgan. XIV asrda Qutlug‘ Temur tomonidan maqbara qurilgan. Bu holat uning nafaqat mutasavvif, balki milliy qahramon sifatidagi obro‘sini oshirgan.

Najmiddin Kubro o‘nlab asar muallifi bo‘lib, ular asosan arab tilida yozilgan. Bular ichidan eng muhimlari deb hisoblanuvchi ilmiy meroslarini ko‘rib chiqamiz

⇒ «Favoyih ul-jamol va favotih ul-jalol» asosiy asari. Unda ruhiy sayr (suluk) jarayonidagi vizyonlar, ilohiy nurlar, ranglar va ularning ma‘nolarini tahlil qiladi. Bu asar tasavvufdagi mistik psixologiyaning yorqin namunasi hisoblanadi. Muallif solikning holatini «latoif» (nozik markazlar) orqali izohlaydi: koinot aylana, dunyo dog‘ va vahdat nuqtasi shaklida tasvirlanadi. Ranglar (qizil, yashil, oq va boshqalar) va nurlar inson ruhiyatidagi o‘zgarishlarni bildiradi. Bu nazariya keyinchalik Ibn Arabiy va boshqa mutafakkirlar ta‘sirida rivoj topgan.

⇒ «Al-usul al-ashara» – Kubroviya tariqatining asosiy qo‘llanmasi. Unda solikning kamolot yo‘li o‘n tamoyilga asoslanadi: 1) Tavba (gunohdan qaytish va Allohga yuzlanish); 2) Zuhd (dunyodan yuz o‘girish); 3) Tavakkul (Allohga suyanish); 4) Qanoat (mavjudga rozi bo‘lish); 5) Uzlat (yakkalik va g‘aflatdan chekinish); 6) Doimiy zikr (Allohni eslash); 7) Tavajjuh (qalbni Allohga yo‘naltirish); 8) Sabr (musibatga bardosh); 9) Muroqaba (Alloh nazoratini his qilish); 10) Rizo (Alloh taqdiriga rozi bo‘lish). Har bir usul uch bosqichli (avom, xoss, axyor) va o‘zaro bog‘liq. Bu tizim Imom G‘azzoliy va Suhrawardiy an‘analarini rivojlantirib, tasavvufni amaliy yo‘lga aylantiradi.

⇒ Boshqa asarlar: «Risola at-turuq», «Risolat ul-xoif ul-hoim an lavmat il-loim», «Sharh us-sunna» va tafsirlar. U Qur‘onni mutasavvif nuqtai nazardan sharh qilishni boshlagan, ammo bu ishni shogirdlari davom ettirgan.

Kubro asarlarida ilm olish va berish har bir musulmonning burchi sifatida ta‘kidlanadi. U shariatni tariqat bilan uyg‘unlashtirib, komil inson tarbiyasini maqsad qilgan. Kubroviya tariqati Suhrawardiyya an‘anasidan kelib chiqqan bo‘lib, Markaziy Osiyo, Eron, Hindiston va hatto Kashmirda tarqalgan. Uning asosiy g‘oyasi – insonni nafsdan poklab, Alloh ma‘rifatiga yetkazish. Tariqatda xufiya zikr, irfoniy ma‘rifat va javonmardlik (futuvvat) tamoyillari birlashgan. Kubro «valiy-tarosh» sifatida 12 nafar muridni shayx darajasiga yetkazgan. Uning ta‘limoti keyinchalik Firdavsiya, Nuriya, Hamadoniya kabi shahobchalarga bo‘lingan. Tasavvufda Kubro «latoif» nazariyasi bilan yangilik kiritgan: inson qalbidagi yetti nozik markaz (lutf) mavjud bo‘lib, ularni rivojlantirish orqali ilohiy nurga erishiladi. Bu nazariya tasavvuf psixologiyasining asosiga aylangan. Bundan tashqari, uning vatanparvarligi – mo‘g‘ullar bosqinida shahid bo‘lishi – tasavvufni faqat ruhiy emas, balki ijtimoiy va milliy mas‘uliyat bilan bog‘lagan.

Bundan tashqari, Najmiddin Kubro merosi bugungi kunda ham dolzarb. Uning «o‘n usul» tizimi ma‘naviy tarbiya dasturlarida qo‘llanilishi mumkin. Latoif nazariyasi psixologiya va meditatsiya bilan bog‘liq zamonaviy tadqiqotlarda qiziqish uyg‘otmoqda. O‘zbekistonda mustaqillikdan keyin uning merosi milliy g‘urur manbai bo‘ldi. Uning asarlari bugungi

yoshlarga axloqiy qadriyatlar, sabr va ma’rifatni o‘rgatishi mumkin. Kubro ta’siri Jaloliddin Rumiy, Farididdin Attor kabi shoirlar orqali she’riyatga ham yetgan. Zamonaviy olimlar uning merosini tasavvuf ilmi rivojida muhim bosqich deb baholaydi.

Xulosa. Najmiddin Kubro ilmiy merosi tasavvufning nazariy va amaliy jihatlarini boyitgan bebaho xazina hisoblanadi. Uning hayoti, asarlari va ta’limoti komil inson tarbiyasi, vatanparvarlik va ma’naviy poklik g‘oyalarini o‘zida mujassam etgan. Bugungi globallashuv sharoitida uning merosini o‘rganish milliy o‘zlikni saqlash va yosh avlodni tarbiyalashda muhim vositadir. Kelajak tadqiqotlarida Kubro asarlarining to‘liq ilmiy nashri va tarjimalari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jomiy, Abdurahmon. Nafahot ul-uns.
2. Saidov, S. Najmiddin Kubro ma’naviy merosining tasavvuf ilmi rivojidagi roli (Usulul ashara asari misolida). CyberLeninka, 2025.
3. Xaitov, B.T. Najmiddin Kubro – mo‘g‘ullarga qarshi kurashgan xalq qahramoni. 2023.
4. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi va xorazmiy.uz sayti materiallari.
5. Azamjon Toshboyev, “Najmiddin Kubro va tariqat asoslari” (Zenodo, “So‘nggi o‘zbek adabiyotshunosligining dolzarb muammolari” to‘plami, 2024 yoki yaqin).
6. Tariqatning o‘n usul tizimi, “Al-usul al-ashara” asari va soliklar odobi haqida batafsil tahlil. 2-bo‘lim (asarlari va tahlili) uchun asosiy manba.